

майбутніх учителів до організації трудового навчання молодших школярів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный поход / А. А. Вербицкий. – М., 1993. – 153 с.
2. Вербицкий А. А. Психология мотивации студентов: учеб. пособие для вузов / А. А. Вербицкий, Н. А. Бакшаева. – 2-е изд., стер. – М. : Издательство Юрайт, 2016. – 178 с.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л. С.Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005. – 1136 с.

REFERENCES

1. Verbitskiy, A.A. (1993). *Aktivnoe obuchenie v vysshey shkole: kontekstnyy pohod*. [Active learning in higher education: contextual hike]. Moscow.
2. Verbitskiy, A. A. (2016). *Psihologiya motivatsii studentov : ucheb. posobie dlya vuzov*. [Psychology of student motivation: Textbook. manual for high schools]. Moscow: Izdatelstvo Yurayt.
3. Vyigotskiy, L. S. (2005). *Psihologiya razvitiya cheloveka*. [Psychology of Human Development]. M.:

Izd-vo Smyisl; Eksmo.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БАЛАКІРЄВА Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогічних технологій початкової освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д Ушинського».

Наукові інтереси: педагогіка вищої школи, формування особистості майбутніх учителів початкової школи.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BALAKIREVA Victoria Anatoliivna – Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department of Primary education pedagogical technologies State institution «South-Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky».

Circle of scientific interests: higher education pedagogy, formation of the personality of future teachers of elementary school.

Дата надходження рукопису 10. 03. 2018 р.

Рецензент – д.п.н. професор В. В. Радул.

УДК 016: 929+37 (092)

БОГОМОЛОВА Марина Юріївна – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету
e-mail: bogomolova-77777@ukr.net

**ВНЕСОК ЯКОВА ФЕОФАНОВИЧА ЧЕПІГИ (ЗЕЛЕНКЕВИЧА)
(1875–1938) У РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ
(20–30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)**

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний суспільно-політичний розвиток нашої країни диктує нові, більш високі вимоги до розвитку освіти в Україні. Для українського освітнього простору притаманні різні тенденції розвитку. Чільне місце в цьому процесі належить педагогічній, як теоретичній, так і практичній спадщині відомих вчених-фундаторів українського шкільництва. Вивчення їхньої спадщини, поглядів, ідей, переконань, підходів, підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій сприятиме поступальному інноваційному руху вітчизняної освітньої системи, більш успішній реалізації концепції «Нової української школи» (2017), Закону України «Про освіту», (2017). Дослідження науково-педагогічної спадщини є надзвичайно важливим, тому, що кожен відомий вчений-педагог «...своїми

ідеями підтверджує рух історії, її мінливість, непередбачуваність і вразливість» [4, с. 46].

До когорти таких відомих постатей відноситься педагог, організатор народної освіти України Я. Ф. Чепіга – ініціативна і творча особистість, який постійно займався науково-педагогічною роботою, виступав за викладання в школі на рідній мові, обґрунтовував важливість всезагальної обов'язкової початкової освіти, наголошував на принципі доступності до освіти всіх дітей. Він є не тільки теоретиком, а й безпосереднім практиком розбудови національної системи освіти, навчання і виховання молоді в школі, автором багатьох підручників і посібників для української школи.

Його наукова спадщина розкриває історичний шлях розвитку української педагогічної науки в першій третині ХХ століття за різних суспільно-політичних

ситуацій, за різних політичних урядів, які кожного разу вносили в освітню політику нові підходи, правила, концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спадщина вченого вивчалася, досліджувалася, висвітлювалася через призму різних аспектів наукових проблем в конкретні історичні періоди розвитку вітчизняної педагогічної науки (відповідно до політико-ідеологічної ситуації та державотворчих процесів в Україні). Різноманітним питанням науково-педагогічної спадщини, діяльності та життєвого шляху присвячені праці сучасних дослідників: Березівської Л. Д., Зайченко І. В., Ніколенко Л. М., Савицької Г. І. та інших, в працях яких мова йде про аналіз наукового доробку вченого з окремих питань навчання і виховання учнівської молоді.

Досліджуючи творчий шлях і саму спадщину вченого, Л. Д. Березівська виокремила три періоди його діяльності на ниві української педагогічної науки, школи, освіти: початок ХХ століття – 1917 рік; 1918 – 1920 роки; 1920 – 1930 роки [7].

При цьому вченою, як і іншими дослідниками його життєвого і творчого шляху визначається, що кожний період його діяльності був плідним, насиченим, творчим, в цілому сприяв розбудові національної освіти, зокрема української школи.

Його діяльність, наукові праці, публікації відповідали вимогам часу, випереджували перспективні шляхи розвитку української школи, спрямовували українське вчительство в майбутнє. У своїх монографічних виданнях, у передмовах до збірників праць Я. Чепіги Л. Д. Березівська зазначає, що «... Яків Феофанович залишив після себе велику педагогічну спадщину, яка на сучасний день залишається малодослідженою, але не втратила значущості. Це понад 150 праць. Коло його педагогічних інтересів було різнобічне, різнопланове і широкомасштабне. Учений-педагог досліджував проблеми педології, теорії виховання і навчання, зокрема молодших школярів, методику викладання окремих предметів, а також історії освіти. Він написав підручники для початкової школи, освіти дорослих, методичні посібники для вчителів, книжки для дошкільних закладів, дитячих бібліотек, тощо» [7].

Історики вітчизняної педагогіки визначають, що особливим в ній був період 20-30-х рр. ХХ ст. – період повного встановлення радянської влади в Україні. У цей час самим активним чином відбувався процес наполегливої розробки шляхів реформування національної освітньо-виховної системи, зокрема її побудови, як цілісної концепції соціального виховання. Я. Чепіга безпосередньо долучився і до її розробки і до її

реалізації, чому передувала відповідна робота у 1917–1920 рр. У цей часовий проміжок відбувається творення проекту української школи з урахуванням напрацювань інтелігенції, вчених, громадських діячів кінця ХІХ початку ХХ століття. Відомі українські вчені, організатори освіти України С. Русова, Я. Чепіга, О. Музиченко, С. Сірополько та інші відстоювали позицію, що школа має бути національною, світською, без релігійного впливу. Це було принципово новим, важливим, і викликало неоднозначну реакцію як серед населення, освітян так і громадських освітніх діячів. Принциповою в цьому питанні була позиція Я. Чепіги щодо мети і завдань нової української школи, місця релігійного виховання у шкільній практиці.

Мета статті – висвітлити внесок Я. Ф. Чепіги у розробку цієї проблеми в контексті розвитку українського шкільництва, освіти, педагогічної науки зазначеного часового проміжку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчить історія України, 20-ті роки ХХ століття характеризувалися глибокими змінами в політичному, економічному, соціальному, культурному, освітньому житті країни. 1920 рік – рік відповідних змін в усіх сферах соціального життя в тому числі й започаткування нових освітньо-культурних проектів. Зокрема, виокремлення соціалістичних реформаторських освітніх проектів, до яких досить активно долучився Я. Чепіга, беручи участь в роботі органів управління Київської губернської народної освіти. Так у 1920 році – завідував дошкільним відділом, потім – очолив секцію дитячих будинків, які за «Декларацією про соціальне виховання» (1920) були визнані провідною формою організації навчання і виховання дітей).

У подальшому Я. Ф. Чепігу призначають заступником завідувача губернським відділом соціального виховання Київщини. Також у 1920 році він став членом організаційного комітету у справі створення і організації роботи Київського інституту народної освіти (КІНО), де потім працював деканом дошкільного факультету, деканом факультету соціального виховання, проректором, професором [6].

Працюючи в університеті, розробив лекційні курси «Трудові процеси», «Організація установ соцвиху», «Методика початкового навчання», «Система соцвиху», які викладав студентам. Всі вони розкривали теоретичні, правові, соціальні, освітні завдання, які постали перед вчителями, керівниками органів освіти, дитячими установами і закладами, щодо реалізації концепції соціального виховання.

Чільне місце в цих лекційних курсах посідали питання форм, методів, змісту навчальних дисциплін, підходів, принципів, успішності, втілення концептуальних засад соціального виховання в роботу тогочасної школи.

У цей період Яків Феофанович займається не тільки науково-педагогічною діяльністю, а й активно долучається до теоретичних обґрунтувань тих педагогічних явищ і процесів, які постали перед українською наукою, видає ряд важливих праць, що дають відповіді на хвилюючі педагогічні питання. Ці проблеми знайшли відображення у його працях: «Азбука трудового виховання і освіти» (1922), «Практична трудова педагогіка» (1924). Вони були відповіддю Я. Ф. Чепіги на реалізацію трудового методу, який за «Декларацією по соціальне виховання» становив основу роботи нової української школи.

Вчений наголошував, що «трудовий принцип, який кладеться в основу нової школи, вимагає, щоб школа оточувала учня творчою самодіяльною працею од дитячого садка до кінця освіти. У школі повинні бути матеріали й знаряддя, потрібні для всіх видів людської праці. Тому їй потрібні майстерні для теслярства, ткацтва, гончарства, кування, тощо, потім глина, пісок, вапно, каміння, метал, дерево, вовна, бавовна, папір і т.д... окрім майстерень і лабораторій для праці, учні повинні всю науку поєднувати з проробленням через різні трудові процеси» [7, с. 218].

Зосередившись на питаннях трудового виховання, вчений визнав його провідним напрямом в роботі школи. Слід зазначити, що на формування педагогічних ідей щодо трудового виховання в національній школі безпосередньо вплинули політичні та соціально-економічні процеси в Україні, зокрема виконання завдань підйому економіки країни, соціально-культурного будівництва держави, що вимагало, в свою чергу, активної роботи з підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, спеціалістів промисловості, сільського господарства, тощо. Одним із провідних принципів навчання визначався принцип зв'язку навчання з виробничою працею. Виходячи із нових принципів нової української школи, Я. Чепіга, як і вчені О. Залужний, С. Русова, В. Помогайба, обґрунтував теоретичні засади організації навчально-виховного процесу, поклавши за основу трудове виховання, розробивши конкретні шляхи його реалізації в шкільній практиці досліджуваного періоду.

Праці Я. Чепіги були актуальні, важливі в контексті роботи семирічної трудової школи, яка стала в 20-х роках ХХ століття основним типом дитячої установи. У таких школах

спільно навчалися і виховувалися (реалізовувалася концепція соціального виховання) хлопчики і дівчатка від 8-ми до 15-ти років.

Аналіз праць Я. Чепіги свідчить, що до основних напрямів соціального виховання в школах він відносив: самоорганізацію дітей; розвиток дитячого самоврядування; організацію дитячої праці, спрямованої на виховання трудової дисципліни, солідарності, колективістських навичок і прилучення дітей до організованої праці і виробництва дорослих; взаємозв'язок шкіл з навколишнім середовищем (соціальним) з метою його педагогізації.

Я. Чепіга чітко відстоював позицію, що одним із найголовніших чинників соціального виховання дітей є дитяча праця, що сприяє формуванню у дітей та молоді практичних трудових умінь і навичок, а також їх готовності до майбутньої трудової діяльності. Вчений досить глибоко тлумачить поняття «діяльність», «трудова діяльність», розкриваючи психолого-педагогічні засади їхнього значення у житті дитини [7, с. 216–217].

Він уважав, що справжню трудову школу можна побудувати тільки за умови, що діти не просто теоретично будуть вивчати види і форми трудової діяльності людей, а безпосередньо долучатися до різних практичних трудових процесів. Саме через організацію трудової діяльності дітей, через працю, скеровану на виконання громадсько-практичних завдань, школа мала стати справжнім осередком соціального виховання, справжньою, дійсною установою.

При цьому урахувалися різні чинники впливу на реалізацію трудового принципу у концепції соціального виховання. Якщо визначити хоча б такий, як економічний (індустріалізація країни), то зрозуміло, що зв'язок школи з промисловим підприємством був досить важливим. Я. Чепіга не був прихильником надмірної індустріалізації школи. Наголошував на тому, що в трудовій школі навчально-виховний процес не може бути підпорядкованим індустріалізації країни. Слід зазначити, що принцип трудового виховання в концепції соціального виховання зазнав у 30-х роках ХХ століття певної трансформації: якщо на початку розбудови трудової школи діти безпосередньо були залучені до праці, то в цей період (30-ті рр. ХХ ст.) – до вивчення її основ, що призвело до втрати значущості трудової діяльності як чиннику соціального виховання.

Модель трудової школи Я. Чепігою була побудована на основі самого широкого вивчення праць зарубіжних учених з урахуванням вітчизняної історичної практики.

Так, детально проаналізувавши практику функціонування школи в Бельгії під керівництвом А. Фер'єра, вчений визнає, що найкраще завдання трудової школи можна зреалізувати за таких умов:

- створити певне середовище (сільська місцевість, школа включала комплекс із: будинку для проживання, два навчальних будинки, додаткові надвірні будови, город, сад, поле);
- сприяти активному фізичному розвитку;
- долучати дітей до ручної праці з поступовим переходом до розумового навчання;
- вивчати з дітьми системи природничих наук: зоологію, ботаніку, геологію, фізику, хімію, географію;
- обов'язково включити гуманітарну складову: рідну та іноземну мову, історію;
- використовувати активні методи навчання, зокрема, дослідний, який визнавався провідним і реалізовувався через наступні форми: спостереження, проведення дослідів, спрямування роботи на зв'язок теорії з практикою;
- спрямувати роботу на реалізацію завдань морального, громадянського, естетичного, фізичного, трудового виховання в процесі діяльності органів учнівського самоврядування через громадські доручення та інші.

Як зазначає О. Сухомлинська «Я. Чепіга вбачав такі підвалини єдиної трудової школи: соціально-психологічні (праця як першооснова людського буття має прислужитися у справі освіти, дитина мусить працюючи вчитись, і навчаючись працювати); соціально-політичні (тільки через працю можна підготувати дитину до участі в сучасному виробничому процесі); соціально-етичні (всіма здобутками суспільної праці може користуватися кожний громадянин, але в міру того, скільки вклав власної праці – соціальна справедливість)» [4, с. 101].

З трудовим методом він тісно пов'язував соціальне виховання, яке сприяє розвитку самоосвіти у дітей, уміння колективно працювати, розуміти свої сили і можливості, формує вміння самокеруватися, тощо.

У структуру навчального процесу, відповідно до мети, завдань, змісту освіти та виховання, завдяки наполегливому науковому пошуку Я. Чепіги було включено такі питання, як: соціально-правова охорона дитинства; піклування, турбота, захист та реалізація прав на освіту, навчання, виховання і відпочинок дітей.

Ним було виокремлено форми реалізації завдань соціального виховання: вартування й чергування в школі; прикрашання школи; підтримка порядку в школі; справедливий розподіл праці; організація самопомоги учнів; видання дитячого журналу; проведення

ігор і забавок; проведення шкільних свят; робота на фермі та колективному полі, в саду та городі; проведення екскурсій; робота шкільного музею та театру; організація роботи органів учнівського самоврядування.

Велике місце він приділив засобам, методам і прийомам соціального виховання, виокремивши провідну роль в цьому процесі вчителю. Радив вчителям «... задуматися над новими формами освіти, над новими цілями й ідеалами, збагнути, що він (вчитель – М. Богомолова) не раб, а вільний творець у школі, що діти-учні – також вільні у своїй державі» [7, с. 259].

Він спрямовує вчителів на перебудову засобів виховання на нових засадах – засадах соціального виховання.

Не можна не зазначити, що Я. Чепіга найактивним чином долучився до пошуку ефективних методів навчання. Як свідчить історичний аналіз, в досліджуваній період домінуючими основними дидактичними методами в школі (1917–1920 рр.) були словесні (розповідь, пояснення, бесіда) та наочні з використанням таких засобів, як: таблиці, моделі, картинки, малюнки. тощо. Також проводилися уроки-екскурсії та тематичні спостереження (на природі).

Що ж стосується 1920-го – 1933-го рр., то це був період впровадження і реалізації комплексної системи навчання, що ускладнювало методичне забезпечення цього процесу і відповідно спрямовувало вчених на пошук нових методів, методик, підготовку нових підручників та навчальних посібників. Науковцями були розроблені методи, які посилювали практичну і пошукову діяльність в навчально-виховному процесі. Такими були: виробничий, трудовий, лабораторний, екскурсійний, наочно-ілюстративний, дослідний та інші методи. Слід також наголосити на тому, що в цей період в школах використовувалися такі методи, як бригадний і метод проектів. Усі вони знайшли відображення в працях Я. Чепіги, адже питанням методичного забезпечення окремих навчальних дисциплін він приділяв постійну увагу, зокрема, у методичному посібнику «Письмо в школі. Методичний підручник для вчителів» від ґрунтовно висвітлив методіку написання творчих робіт і диктантів в початковій школі [7, с. 287–292].

Я. Чепіга активно долучався до підручникотворчого процесу, сам видавав підручники. Велику увагу приділив підручникам з математики. Так у «Задачнику для початкового навчання в трудових школах» (1924) в завданнях і задачах з математики використовувалися приклади з повсякденного життя, що сприяло кращому розумінню і засвоєнню матеріалу учнями. Він брав активну

участь у роботі комісії з перегляду та рецензування підручників для початкової школи, на засіданнях якої члени комісії вивчали, розглядали, оцінювали, виявляли нові підходи і проблеми у викладанні навчальних дисциплін, рецензували та давали дозвіл на друкування та перевидання підручників.

Висновки та перспективи подальших розвідок напруму. У цілому, слід зазначити, що Я. Ф. Чепіга долучився до розробки всіх питань, що постали перед освітянами України в період реалізації концепції соціального виховання, зокрема, особливий інтерес викликають його підходи до проблеми «Сім'я і школа в структурі нової освітньої політики України 20-х – 30-х рр.». Виокремлення цього питання може бути предметом подальшого наукового дослідження.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Зайченко І. В., Ільченко Ж. Д. Концепція української національної школи у творчості Я. Ф. Чепіги / І. В. Зайченко, Ж. Д. Ільченко. – Чернівці: – 1996. – 75 с.
2. Ільченко Ж. Д. Я. Ф. Чепіга (Про видатного українського педагога) / Ж. Д. Ільченко // Дошк. виховання. – 1989. – № 10. – С. 34–39.
3. Ніколенко Л. М. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у спадщині Я. Ф. Чепіги (2000): Дисер... канд... пед... наук, 13.00.01 / Л. М. Ніколенко. – К., 2000. – 200 с.
4. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: АПН. 2003. – С. 46–55.
5. Савицька Г. І. Я. Ф. Чепіга – невтомний борець за початкову освіту на Україні (1875, 1938), Ж. Д. Ільченко (Я. Ф. Чепіга (Зеленкевич) / Г. І. Савицька, Ж. Д. Ільченко // Антологія педагогічної думки Української ССР. – М.: Педагогіка, 1988. – С. 381–384.
6. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. Кн. 2 навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської / Сухомлинська О. В. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.
7. Чепіга Я. Ф. Вибрані педагогічні твори: навч. посібник / Упорядник наук. редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків: «ОБС». 2006. – 328 с.
8. Чепіга Я. Ф. Соціалізація народної освіти / Чепіга Я. // Вільна українська школа. – 1917. – № 2. – С. 78–79.

REFERENCES

1. Zaichenko, I. V., Ilchenko, Zh. D. (1996). *Kontseptsia ukrainskoi natsionalnoi shkoly u tvorchosti Ya.F.Chepigi*. [The concept of the Ukrainian national school in the creative work of Ya.F. Chepig]. Chernihiv.
2. Ilchenko, Ye. D. (1989). *Ya. F. Chepiga (Pro vydatnoho ukrainskoho pedahoha)*. [Ya.F. Chepiga (About a prominent Ukrainian teacher)]. Kyiv.
3. Nikolenko, L. M. (2000). *Teoretychni zasady navchannia i vykhovannia molodshykh shkoliariv u spadshchyni Ya. F. Chepigi*. [Theoretical zasady navchannia i vihovannia young school students in the fall of Ya. F. Chepigs]. Kyiv.
4. Sukhomlynska, O. (2003). *Personaliiia v istoriko-pedagogichnomu dyskursi*. [Personnel in the History and Teaching Discourse]. Kyiv.
5. Savyzka, H. I. (1988). *Ya. F. Chepiga – nevtomnyi borez za pochatkovu osvitu na Ukraini (1875, 1938), Ye.D. Ilchenko (Ya.F.Chepiga (Zelenkevych)*. [Ya.F.Chepiga - an unrelated fighter for the pivoting of the light in the Ukraine (1875, 1938), Zh.D. Ільченко (Ya.F. Chepiga (Zelenkevich)]. Moscow.
6. *Ukrainska pedahohika v personaliiakh: u 2 kn. (2005)*. [Ukrainian pedagogy in personalities: 2 books]Kyiv.
7. Chepiga, Ya. F. (2006). *Vybrani pedahohichni tvory: navch. Posibnyk*. [Ya.F. Chep Selected pedagogical works: Teach. manual]. Kharkiv.
8. Chepiga, Ya. (1917). *Sotsializatsiia narodnoi osvity*. [Social and Cultural Rights]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БОГОМОЛОВА Марина Юрїївна –

кандидат педагогічних наук, докторант кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: розвиток соціального виховання у 20-30-х рр. XX ст. в Україні, загальна педагогіка та історія педагогіки, соціальна педагогіка.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BOGOMOLOVA Marina Yuriyivna –

Candidate of Pedagogical Sciences, doctoral student of the Chair of Pedagogy, Psychology and Management, Kherson State University.

Circle of scientific interests: the development of social education in the 20-30's of the XX century in Ukraine, general pedagogics and history of pedagogics, social pedagogics.

Дата надходження рукопису 10. 12. 2017 р.
Рецензент – д.п.н. професор С. І. Шандрук.